

LUND UNIVERSITY

Arkæologien, sproget og samfundet

Wienberg, Jes

Published in:
META: Medeltidsarkeologisk tidskrift

1997

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (1997). Arkæologien, sproget og samfundet. *META: Medeltidsarkeologisk tidskrift*, 48-60.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

samhällsteori · socius ·
samfundsvidenskab ·
samhällsavgränsning
samfundr · society ·
samhällsperspektiv ·
samhällsnytta · sek w ·
samhällsinformation ·
samfundsbegrebet ·
samhället · societas ·
samhällsförändring ·
samhällsforskning ·
samhällsmedlemmar ·
samhällsmodeller ·
samhällsstrategier ·
samhällsstrukturer ·
samfundsarkæologi ·
samhällelig · samfunn
samhällskonstruktion ·

NR 2 1997

Arkæologien, sproget og samfundet

Jes Wienberg

Abstract

Archaeology, language and society

This article critically reviews the common use of the concept "society" within archaeology and especially META. Even when the concept occurs everywhere since the 1970's, it is seldom defined or questioned. Often it could be removed from a text without consequences, because it is only necessary as a signal to the reader of the perspective of the writer and his text. Social scientists and also archeologists now tend to reject the concept of a society. They either see societies as unlimited networks or want to abolish the concept altogether. Personally the writer tries to avoid the concept because it has been almost drained of content. Still, there are plenty of other holistic concepts to choose. Finally, the writer invite to "an archaeology of language", which critically investigates our concepts.

Arkæologiens sprog

Samfund, samfundsforandring, samfundsstruktur, feudalsamfund, arkæologi og samfund, købstæder og samfund, arkæologisk samfundsafgrænsning, arkæologi som samfundsvidenskab, samfunds-arkæologi. I forelæsningsalen og seminarierummet, ved frokostbordet og blandt bøgerne, klinger samfundet som en selvklar, men samtidig uopnåelig helhed.

Samfundet synes at betegne noget selvstændigt, der findes omkring, udenfor, bagved eller ved siden af artefakterne, monumenterne og den arkæologiske praksis. Vore arkæologiske spor, alt fra de beskedne gråbrændte skår til de velsynlige sognekirker, skulle således afspejle samfundets struktur og forandring.

Hvad betyder da dette "samfund", der udtales og nedskrives så hyppigt? Hvorfor henviser arkæologer til netop samfundet? Hvordan op-

træder samfundet i et tidsskrift som META? Eksisterer samfundet, eller er det blot en floskel? Findes der alternativer til samfundet? Og bør vi definere samfundet eller opfatte det som en metafor?

Kulturbegrebet har længe været omdiskuteret. Tilbage i 1950-erne kunne Alfred Louis Kroeber og Clyde Kluckhohn citere 164 forskellige definitioner af begrebet kultur alene i den antropologiske litteratur (Kroeber & Kluckhohn 1952). I de følgende årtier er begrebet blevet defineret og vurderet i utallige foredrag, artikler og afhandlinger, da det genfindes i omdrejningspunktet af fag som antropologi, etnologi og arkæologi. Et andet eksempel kunne være begrebet etnicitet, der med sine historiske rødder og politiske aktualitet er yderst kontroversielt. Også her findes nu en livlig diskussion, ikke mindst om begrebets brug indenfor arkæologi og historie.

Men hvor der findes en frodig debat om kulturen og etniciteten, synes samfundet uproblematisk. Samfundet diskuteres, men sjældent samfunds-begrebet. Samfundet virker så selvklart i sin eksistens og betydning, at begrebet tilsyneladende ikke fordrer nogen kommentar. En sjælden undtagelse møder vi i Kirsten Hastrup og Jan Ovesen "Etnografisk grundbog": "For faktisk er begrebet samfund ikke mindre problematisk end begrebet kultur. Det forhold, at samfund så længe har været opfattet som helt uproblematisk, gør det måske egentlig mere problematisk end kultur-

begrebet, som jo trods alt er blevet grundigt gennemdiskuteret i etnografien." (Hastrup & Ovesen 1980, s 21)

Skeptisk til det uproblematisk, forbløffet over fraværet af debat, vælger skriveren her at studere samfunds-begrebet, som det benyttes af især arkæologer og sociologer. Det er på tide, at trække samfundet ud af sproget, at undersøge og måske rengøre det, for siden at sætte det ind i omløb igen.

Arkæologien og samfundet

Samfundsbegrebet dukker op på den arkæologiske scene sammen med pionerer for den sociale og økonomiske arkæologi som Gordon Childe og Grahame Clark. Allerede i 1939 udgav Clark en bog med titlen "Archaeology and Society", hvor han diskuterer arkæologiens rolle i samtiden, dens brug og misbrug (Clark 1947, s 189ff). Men det er først med gennembruddet for den processuelle arkæologi, at samfunds-begrebet kommer i centrum. I kølvandet af den nye anglo-amerikanske arkæologi og det såkaldte ungdomsoprør optræder samfunds-begrebet også flittigt i den nordiske debat. En af de først aktører er her Berta Stjernquist med "Archaeological Analysis of Prehistoric Society", hvor det tidstypisk erklæres: "If archaeology is to have any importance for the present age its investigations must ultimately aim at studying prehistoric society" (Stjernquist 1971, s 27).

I de følgende årtier skrives adskillige

artikler og bøger, der ivrigt argumenterer for en fornyelse af arkæologien. Især tidsskriftet "Kontaktstencil" formidlede de nye tanker. Nu skulle arkæologien forvandles til en samfundsvidenskab. Arkæologen blev "den forhistoriske samhällsvetaren". Og som samfundsforsker fik arkæologen forpligtigelser overfor sin samtid, sit eget samfund. Fokus blev forskudt fra oldsagerne, typologien og kronologien til samfundet, de sociale og økonomiske forhold. De nye faglige forbilleder blev antropologien og sociologien. Den induktive metode skulle erstattes af den hypotetisk-deduktive, og kulturbegrebet erstattes af samfundsbegrebet (Kontaktstencil 1ff; Ebbesen 1974; Schia 1976; Bertilsson & Hyenstrand 1979, s 85 citat; Ekholm 1979; Hyenstrand 1979a, 1982; Stjernquist 1980; Rasmussen 1981; Martens 1986).

Populariteten af samfundsperspektivet kan aflæses i den hyppige optræden af samfundsbegrebet i titler på arkæologiske afhandlinger, antologier, artikler og projekter siden især 1970-erne. Vi kan følge samfundsbegrebet med hjælp af "Nordic Archaeological Abstracts", hvor "society" selvfølgelig er et vigtigt sagord i registret (NAA 1974ff). Samfundet optræder her på tværs af perioder, lande og emner i artikler og bøger med akademisk tyngde, i disputater, oversigtsværker og afhandlinger om teori og metode, altså i tekster hvor den arkæologiske diskurs fastlægges. Blot et sparsomt udvalg af eksempler, som læseren måske vil genkende:

"Försörjning och samhälle", "Idéer omkring förhistoriske samfunn", "Oldtidens samfund", "Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv", "Arkeologi, tekst, samfunn", "Samhällsteori och källmaterial", "Bönder och samhälle", "Kyrkobyggnad, kult och samhälle", "Arkeologisk samhälls-avgränsning", "Teknologi och samhällsstrategi", "Arkeologi och samhälle" samt "Samhällsstrukturen i Syd-sverige under järnåldern".

Og begrebet samfund optræder endnu i de formelle målsætninger for uddannelserne i arkæologi og middelalderarkæologi ved Arkeologiska Institutionen i Lund. Det står herskrevet, at arkæologien skal udvikle evnen til kritisk tænkning omkring problemstillinger i "arkeologin, det forntida och samtida samhället". Middelalderarkæologien derimod behandler historisk tid fra "järnåldern till det industriella samhället". ("Arkeologiska institutionen informerar vårterminen 1997")

Samfundet optræder i bogtitler og rubrikker, i indledninger og sammenfatninger, men forsvinder umærkeligt i tekstmassen. Hvor begreber i titler på afhandlinger efter konventionen omhyggeligt diskuteres og defineres, forbliver samfundsbegrebet diffust eller afklares på nogle få linjer.

Når samfundet en sjælden gang præciseres blandt arkæologer, sker det håndfast. Samfundet defineres sådan og sådan, hvorefter undersøgelsen løber uberørt videre: Samfundet

bestemmes som "a limited settlement unit, e.g. a settlement, trading station or seasonal quarters clearly defined by the nature of the terrain." (Stjernquist 1971, s 41) Det "udelelige" samfund karakteriseres ved en kerne bestående af syv faktorer: Produktion, afhængighed, overskud, kommunikation, samvariation, tilpasning og spænding (Hyenstrand 1979a, s 24f; 1979b, s 82f). Arkæologen definerer samfundet som en "territorielt begrænset og autonom befolkning" og udpeger fem hovedkomponenter: Befolkning, teknologi, sprog, ideologi og social struktur (Löfving 1986, s 7f). Eller også anvendes samfundet som "en kollektiv samlingsbeteckning för en grupp individer vilka ingår i ett socialt nätverk" og samfundet diskuteres med dets institutioner, grænser og kontakter, men uden at begrebets relevans for alvor problematiseres (Burström 1991, s 33ff, 39 citat).

Hvorfor overhovedet anvendes samfundsbegrebet? Er det ønskværdigt eller nødvendigt? Og er helheden, som afgrænses, netop et samfund? Kunne det ikke lige så godt være et rige, et land, et høvdingedømme, en region, en kultur, et folk eller en etnisk gruppe?

Det følgende eksempel er måske ekstremt, men slet ikke utypisk for arkæologiens tekster: "Enligt den här presenterade samhällsmodellen är det viktigaste kriteriet för en rumslig samhällsavgränsning samhällsmedlemmarnas egen identitetsuppfattning. Skälet till detta är att den samhälleliga identiteten formas utifrån vad

samhällsmedlemmarna själva uppfattar som väsentligt i den samhälleliga gemenskapen." (Burström 1991, s 41 citat)

Samme tekst let forkortet: "Enligt den här presenterade modellen är det viktigsta kriteriet för en rumslig avgränsning medlemmarnas egen identitetsuppfattning. Skälet till detta är att identiteten formas utifrån vad medlemmarna själva uppfattar som väsentligt i gemenskapen." Samfunds-begrebet kan tilsyneladende være helt overflødigt!

Samfundet er undertiden en enhed at afgrænse for arkæologen, og andre gange en uafgrænset storhed ved siden af eller omkring arkæologen. Samfundet er skiftende "de andre" i fortiden, som vi studerer, og "de andre" i nutiden, som har forventninger til vore undersøgelser. Men vi kan også selv være en del af samfundet, være en af "de andre". Samfundet er således flygtigt. Snart er det her, snart der.

Alligevel opfattes samfundet som en selvklarhed i den arkæologiske litteratur og præciseres derfor sjældent. Når samfundet en sjælden gang defineres, problematiseres hverken dets eksistens eller nødvendighed som kategori. Ofte påklistres samfundet sproget uden, at det umiddelbart tilfører noget nyt. Jo, brugen af begrebet samfund signalerer arkæologens perspektiv, samfundsperspektivet. Samfundet optræder som et kodeord eller slagord, der skal tydeliggøre tekstens og ikke mindst arkæologens rette

teoretiske og metodiske holdning. Men burde holdningen ikke simpelt hen fremgå af teksten, som den er, uden nogen etiket? Kan eller må læseren ikke selv vurdere tekstens tendens?

META og samfundet

Hvad er nu mere nærliggende end at undersøge samfundets optræden i META? Gennem mere end syv år har skriveren skjult en sjælden last. Skriveren har først stræklæst et nyt nummer af META, dernæst med omhu noteret forekomsten af begrebet samfund. Hvor ofte, hos hvem og hvordan finder vi samfundet i dette middelalderarkæologiske tidsskrift?

Den, som er skeptisk, er velkommen til at kontrollere: Begrebet samfund har hidtil optrådt 1449 gange i META, altså siden starten i 1979 og frem til og med årgang 1996. Det genfindes i lidt mere end halvdelen af alle artikler, nemlig i 242 (53 %) af 458 artikler. Kun i to numre savnes begrebet helt (META 1985:4; 1986:4). Langt flest gange optræder samfundet i tema-nummeret om genus, nemlig ikke mindre end 130 gange. Og flest gange kan vi påvise begrebet i en artikel heri om "Begreppen", hvor der henvises til samfundet 39 gange i løbet af 13 sider (META 1994: 1, s. 35-47). Iøvrigt optræder samfundsbegrebet omtrent lige så ofte i tekster skrevet af mænd som kvinder. Men frekvensen synes at signalere tekstens abstraktionsniveau. Forekommer samfundet ofte, er der

stor sandsynlighed for, at artiklen er, eller gerne vil være, "teoretisk".

Lige som en erfaren cineast mærker, når en biograffilm nærmer sig afslutningen, har skriveren kunnet orientere sig med hjælp af samfundsbegrebet i META's tekster. Indenfor teksternes berettende struktur optræder samfundet især i indledningen, som retorisk lokker til læsning, og i sammenfatningen, der antyder perspektiver i forlængelse af artiklen, men sjældent i midtdelens mere jordnære gennemgang.

Ofte står samfundet alene, eller der henvises til samfundsvidenskaberne. Men vi kan også afdække et semantisk felt (jfr. kultur i Hauge 1988, s. 24f) (fig 1), hvor samfundet optræder sammen med talrige andre ord i mærkelige, kreative konstruktioner: Europeer-samhällen, kommunistisamhällsteorin, strandsamhälle, stöldsamhälle, Visby-samhälle.....

Atter, samfundsbegrebet benyttes som en manifestation. Gennem sproget markeres teoretisk ståsted og arkæologisk identitet. Begrebet samfund signalerer en ambition om at være "samtdsrelevant", at prioritere det sociale perspektiv og, ihvertfælde tidligere, at bekende sig til den procesuelle arkæologi. Samfundet er et akademisk kodeord. I de konkrete undersøgelser, i brødteksterne, synes det imidlertid at være overflødigt. Ja, ofte kan samfundet slettes i teksten, uden at meningen går tabt.

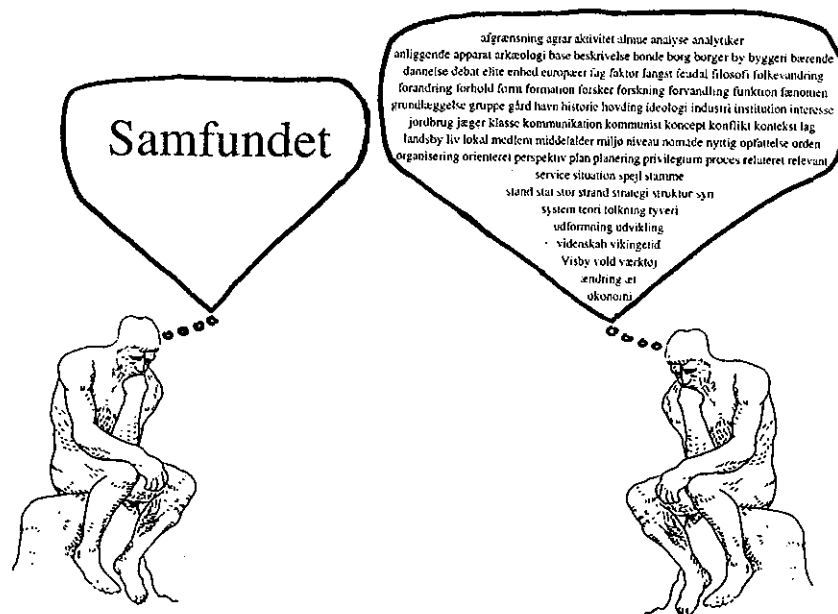

Fig 1. Grublerens tanker: Et semantisk felt af ord, som kombineres med samfundet i tidsskriftet META.

Samfundets konstruktion

Hvad er da samfundet? Skriveren har søgt efter svar i leksika, håndbøger og afhandlinger, ledt på hylderne for samfundsvidenskab og sociologi både i boghandler og på biblioteker. Og svarene har været talrige, skråriskre eller usikre, men aldrig identiske.

Begrebet samfund har sin oprindelse i det oldnordiske "samfundr", der betød sammenkomst. Det engelske "society" kommer af latin "societas" og "socius" i betydningen en ikke-romersk allieret eller gruppe, der var villig til at følge Rom i krig. Stammen "sekw" er almindelig i de indoeuropæiske sprog med betydningen "følge" (Ordbog 18, sp

524; Mann 1986, s 14).

Et samfund skulle eksistere, så snart mennesker lever sammen. Begrebet samfund, om det der kommer sammen, anvendes imidlertid ikke kun om mennesker, men også om dyr, planter og bebyggelse. I hverdagssproget, lige som i arkæologiens sprog, anvendes samfundet dog især som et alment udtryk for sociale fænomener. Samfundet udgør da en diffus helhed, som indrammer et konkret studieobjekt (Ordbog 18, sp 524ff; Ordbok 24, sp 453ff, 475ff; Mayhew 1968; Moberg & Olsson 1973, s 15).

Hverdagssprogets opfattelse af samfundet møder vi også i Dag Østerbergs "Sociologins nyckelbegrepp och

deras ursprung". I kapitlet om "Samhallsformation-storsamhälle" skriver han, at med "'samhället' förknippar man ofta en mycket omfattande helhet av sociala relationer och strukturer, en grupp av grupper, ett system av system." (Østerberg 1991, s 145)

Samfundet hører sammen med sociologien. Ved at følge sociologiens udvikling kan vi iagttage et skiftende brug af samfundsbegrebet. Samfundet konstrueres og præciseres med grænser og komponenter i definitioner, som tillige udtrykker opfattelser af, hvordan samfundet er eller bør være indrettet. Det påfaldende er, hvorledes samfundet stadigt tilskrives nye betydninger (Mayhew 1968; Eriksen 1988, s 73ff; Østerberg 1991, s 145ff).

Samfundet blev opdaget eller konstrueret som en egen kategori, da oplysningstidens filosoffer søgte et sekulært udgangspunkt for kritik af samtidens politiske institutioner, fyrsten og kirken. I den konservative restaurering efter den franske revolution møder vi en opfattelse af samfundet som en organisk helhed, der viderefører konventioner og traditioner. Hos Auguste Comte var således samfundets grundlæggende institutioner familien, ejendommen, sproget og religionen (Mayhew 1968, s 578ff; Østerberg 1991, s 145).

Langt senere møder vi funktionalistiske definitioner, der betonermennesket og systemet. I "The Functional Prerequisites of Society"

definerede David F. Aberle m. fl. samfundet som "a group of human beings sharing a self-sufficient system of action which is capable of existing longer than the life-span of an individual, the group being recruited at least in part by the sexual reproduction of the members." (Aberle m fl 1950, s 101) Og Talcott Parsons definerede i "Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives" samfundet som "a type of social system, in any universe of social systems which attains the highest level of self-sufficiency as a system in relation to its environment" (Parsons 1966, s 9).

Der findes altså intet enkelt svar på, hvad et samfund er. Begrebet er blevet defineret og omdefineret med skiftende sociologiske forskningstraditioner i en udvikling, der kan minde om arkæologiens egen idéhistorie. Her findes utilitaristiske, romantiske, organiske, økonomiske, psykologiske, sociale, funktionalistiske og processuelle perspektiver. Og samfundsbegrebet har hele tiden haft en normativ politisk dimension, da definitioner og beskrivelser ledsages af udsagn om, hvordan fremtiden bør formes.

Samfundet har også været et positivt politisk slagord knyttet til etableringen af "velfærdsstaten", hvor det kollektive repræsenteret af staten tog ansvar for alle gennem socialpolitik og en omfordeling af ressourcer fra de rige til de fattige. Lyndon B. Johnson formulerede således en vision for Amerika i 1964, "the Great Society" eller "det gode samfund", præget af

velfærd og frihed uden racediskriminering.

Samfundet er tilsyneladende en diffus social helhed, hvor delene kan skifte efter behag og ideologi. Samfundet kan betyde lidt af hvert. Måske er det netop flertydigheden, som lokker sociologer, arkæologer og andre til flittig brug af begrebet. Senest har vi kunnet følge, hvordan politikerne har givet samfundet en ny betydning. Når de kræver, at forskningen skal være samfundsnyttig, og at samfundet skal have indflydelse på forskningsfonde, kan vi nemlig med sikkerhed vide, at samfundet nu er en retorisk omskrivning for politikerne selv.

Samfundets dekonstruktion

Indenfor sociologien, der netop kendetegnes ved at have samfundet som forskningsobjekt, kan nu også påvises en uvilje mod at definere samfundet. Samfundet opfattes ikke længere som en enhed, som kan afgrænses, men som et åbent netværk. Siden 1980-erne findes således tendenser til at opgive eller opløse begrebet, der har haft paralleller indenfor praktisk politik.

Allerede Leon H. Mayhew, der skrev artiklen "Society" i "International Encyclopedia of the Social Sciences", advarede: "The search for the self-sufficient society may be futile. In fact, the concept of a *society* with exclusive boundaries may be obsolete."

Og "at the theoretical level the search for a universally valid definition of the nature and boundaries of a society as a self-contained unit may obscure the complexity of social life." (Mayhew 1968, s 583)

Dag Østerberg karakteriserer den entydige definition eller beskrivelse som et utopisk mål: "Samhällsbegreppet är ett av de mest flertydiga och oklara i sociologisk teori och är det med nödvändighet. Visserligen måste föreställningen om den samhälleliga helheten, om det Marcel Mauss (1872-1950) kallade 'totaliteten av sociala fakta', alltid vägleda det sociologiska tänkandet. Men att genomföra en exakt och entydig bestämning av samhället i dess helhet, av dess uppbyggnad och inre sammanhang, det måste stå som sociologins slutmål, om det överhuvudtaget är möjligt att nå så långt." (Østerberg 1991, s 149)

Michael Mann fremfører et angreb på den traditionelle brug af samfundet som en uproblematisk, ensartet helhed. Stat, kultur og økonomi er således vigtige aspekter, men sammenfalder sjældent. Både kulturbegrebet og samfundsbegrebet er formuleret med den moderne nationalstat som model. Mann præciserer sit syn på samfundet ved at fastslå, hvad samfundet *ikke* er: "Societies are not unitary. They are not social systems (closed or open); they are not totalities. We can never find a single bounded society in geographical or social space. Because there is no system, no totality, there

cannot be 'subsystems,' 'dimensions,' or 'levels' of such a totality." (Mann 1986, s 1) Og Mann konkluderer: "There is no one master concept or basic unit of 'society'. It may seem an odd position for a sociologist to adopt; but if I could, I would abolish the concept of 'society' altogether." (Mann 1986, s 2)

Opløsningen af samfundet møder vi også hos Fredrik Barth. I en artikel i antologien "Conceptualizing Society" afviser han, at samfundet kan opfattes som en afgrænset enhed eller "ting". Samfundet bør snarere sammenlignes med et netværk, åben for kontakter og uden grænser (Barth 1992).

Advarsler mod brugen af begrebet samfund er faktisk også forekommet sammen med både lovord og kritik af den processuelle arkæologi, men det har hidtil ikke at fået konsekvenser. Med henvisning til både arkæologiske og antropologiske erfaringer udtrykte således Michael J. Rowlands i "Processual Archaeology as Historical Social Science" skepsis mod forsøgene på at finde afgrænsede enheder, der er inspireret af samfundsbegrebet. Ved studiet af etnicitet kan begrebet således være misvisende: "Understanding such processes archaeologically and historically will not be helped by starting with borrowed unitary notions of society, the derivation of which must be sociology's own starting point - the emergence of nation-states in Western Europe in recent times." (Rowlands 1982, s 164)

Selvfølge har Michael Shanks og Christopher Tilley også diskuteret samfundsbegrebet. I "Social Theory and Archaeology", den røde bog, afviser de samfundets eksistens: "We argue that 'Society', in the sense of the social totality of a logic of necessity, doesn't exist. There can be no general and abstract categories nor systems of logic which coherently represent social totalities or history." Og "There is no ultimate literality, literal existence, objective substance, 'society', from which artefacts, social relations etc. can be derived; there are no identities fixed for all time. It is therefore not possible to specify society as the object of archaeology" (Shanks & Tilley 1987, s 57).

Den akademiske kritik af samfunds- begrebet optrådte samtidig med et politisk angreb mod kollektive løsninger. Det er ikke tilfældigt, at den postprocessuelle arkæologi med dens kritik af bl. a. samfundsbegrebet voksede frem i Storbritannien i 1980-erne. For det var her, at den politiske offensiv hidtil har været tydeligst. Det nye Højre med Margaret Thatcher i spidsen hævdede simpelthen, "there is no such thing as society" (Bintliff 1993). I et politisk opgør med socialismen blev samfundet nu miskrediteret. Det kollektive blev associeret med det ufrie, kommandoøkonomien, det totalitære "Øst".

Samfundet repræsenterer blot ét af mange lån fra "de andre" af færdige teorier og begreber for bedre at kunne tolke arkæologiens kildemateriale.

Samfundet er et lån i en periode, hvor arkæologien har haft ambitionen at blive et samfundsfag. Det tilsyneladende selvklare og veldefinerede samfund dekonstrueres imidlertid, når arkæologen gransker sociologiens tekster, hvor begrebet har sin hjemstavn. Samfundsbegrebet er omstridt, afgjort flertydigt, en abstraktion, som kan henvise til næsten hvad som helst. Nogle sociologer vil droppe begrebet helt og ihvertfald ikke anvende det for at afgrænse enheder, som vi kan studere. Og politikere har tillagt det nye negative betydninger. Samfundet har mistet sin uskyld.

Behovet for helheder

Vi mennesker synes at have et stort behov for at skabe mening med hjælp af helheder. Af enkeltheder danner vi helheder, som gerne skal være større end summen af delene. Og vi hævder måske, at uden denne helhed, er det umuligt at forstå delene. Vi genskaber eller rekonstruerer den fraværende helhed med hjælp af vore fremgravede fragmenter. Skår bliver potter, stolpehuller bliver huse, planker bliver skibe, lag indordnes i stratigrafiske matricer og fund i funktionsanalyser. Og alle sporene forsøges samlet til noget vi kalder samfund. Også vor egen disciplin middelalderarkæologi indføjedes i storheder som den historiske arkæologi, samfundsvidenskaben, historievidenskaben, videnskaben eller atter samfundet. Det er en tendens, hvor mening i det tilsyneladende kaotiske skabes gennem sammenføjnngen til

stadig større enheder, måske som en reaktion mod en accelererende fragmentisering af både kundskab og discipliner.

Når skriveren har set, hvor ofte samfundet optræder i arkæologiske tekster, er det nærliggende at tænke, at vi simpelthen ikke kan undgå begrebet for at betegne "det hele". Men det er ikke sandt. Kultur og samfund har således afløst hinanden flere gange, når et historisk perspektiv er blevet udskiftet med et sociologisk. Vi har faktisk mange begreber at vælge imellem.

Gennem tiderne har helhedsbegreberne skiftet: Rige, land, nation, stat, folk, race, kultur og civilisation. Gamle helheder har fået ny aktualitet f. eks. Europa, økonomi, marked og region. Begreber som kulturkreds og race, der engang forekom overalt, er blevet miskrediteret og er forsvundet (delvist), for efter et halvt århundrede at blive erstattet af kultur og etnicitet. Behovet for at kategorisere mennesker og deres udtryk synes således at bestå uforandret.

Spørgsmålet kan nu stilles, om almenbegrebet, helheden eller samfundet har en egen eksistens (realisme), eller blot er en sproglig konstruktion (nominalisme). Selv fortrækker skriveren i denne klassiske tvist at behandle samfundet som en analytisk, ikke en empirisk kategori. Samfundet er en abstraktion, der er brugbar, bare så længe den netop er brugbar.

Hvad skal så vi stille op med samfundsbegrebet? Vi kan definere samfundet, altså entydigt afgrænse dets betydning. Måske fylde det gamle begreb med et nyt og bedre indhold. Vi kan opløse samfundsbegrebet, så det opfattes som mere åbent og uafgrænset, som et netværk i linje med globaliseringen (for nogle). Vi kan beholde samfundet udefineret, som en metafor for den utopiske sociale totalitet. Og vi kan følge opfordringen til at kassere samfundsbegrebet helt. Men her må læseren selv vælge uden at få en entydig anbefaling på vejen. Personligt har skriveren forsøgt at undgå samfundsbegrebet - bortset fra her, naturligvis.

Sprogets arkæologi

Ved siden af kildekritikken, der fokuserer på metoderne og materien, og teorikritikken, som vurderer idéerne, behøver vi en kritik af vort sprog. Her behøver vi mere end en "poetik", der udforsker arkæologiens genrer. Vi behøver også en undersøgelse af centrale begreber. En sådan "sprogets arkæologi" bør undersøge vore begrebers oprindelse, deres udvikling, skiftende betydninger og ikke mindst deres brug.

Begreberne er tankens ledeartefakter. De former vort billede af fortiden. Og deres brug kan afsløre bevidste eller ubevidste traditioner og holdninger. Men hensigten med sprogets arkæologi bør ikke nødvendigvis være at nå frem til nye

og præcise definitioner. Samfundet, lige som kulturen, kan her være gode eksempler på, at begreber bør forblive udefinerede. Så snart samfundet og kulturen afgrænses, mister det sin særlige karakter ved at udgøre "det hele" (Møllgaard 1992, s 52). Den utopiske helhed både kan og bør forblive metaforisk.

Arkæologien vrirler med tilsyneladende selvklare begreber. Nogle er allerede blevet undersøgt, andre venter endnu: Tragtbægerkultur, middelalder, gotik, Danmark, gård, købstad, handel, marked, høvding, feudalisme, stat, østersøkeramik, ekspansion, diskontinuitet, landskab og kontekst.

Nu kan samfundet atter sættes ind i omløb. Måske burde de nye kodeord, kontekst og kontekstuel, i stedet trækkes ud af sproget for rengøring - eller for at kasseres.

Summering

Afsluttende vil læseren kunne konstatere, at denne kritiske tekst har bidraget til statistikken med 234 nye eksempler. Alt indregnet har samfundsbegrebet nu optrådt i META mindst 1683 gange!

Jes Wienberg er docent og universitetslektor i middelalderarkæologi ved Arkeologiska Institutionen i Lund.

Hovedlinjerne i denne tekst er tidligere blevet præsenteret på Arkeologiska Institutionen i Lund, dels ved et arkæologisk forskerseminar nov. 1991, dels ved et doktorandkursus i arkæologisk teori og metode feb. 1993. En særlig tak til Anders Andrén og Bodil Petersson for kommentarer til manuskriptet og til Inge Dam for sprogranskning.

Litteratur

- Aberle, D. & Cohen, A. K. & Davis, A. K. & Levy, M. J. & Sutton, F. X. 1950. The Functional Prerequisites of a Society. *Ethics, An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy* 60.
- Arkeologiska institutionen informerar vårterminen 1997. 1997. (stencil)
- Barth, F. 1992. Towards greater naturalism in conceptualizing societies. *Conceptualizing Society*. (Ed.) A. Kuper.
- Bertilsson, U. & Hyenstrånd, Å. 1979. Aspekter på samhällen. *Aktuell arkeologi. Rapport från en kurs på Riksantikvarieämbetet 1979*. (Red.) Å. Hyenstrånd. Riksantikvarieämbetet Dokumentationsbyråns Arbetshandlingar.
- Bintliff, J. 1993. Why Indiana Jones is Smarter Than the Post-Processualists. *Norwegian Archaeological Review* 26 No 2.
- Burstrom, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavsgränsning. En studie av vikingatida samhällsterritorier i Smålands inland*. Stockholm Studies in Archaeology 9.
- Clark, G. 1939. *Archaeology and Society*. (2 ed. 1947)
- Ebbesen, K. 1974. Samfundsvidenskaben arkæologi. *Kontaktstencil* 8.
- Ekholm, K. 1979. Arkeologi som samhällsvetenskap. *Kontaktstencil* 16.
- Eriksson, B. 1988. *Samhällsvetenskapens uppkomst. En tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*.
- Hastrup, K. & Ovesen, J. 1980. *Etnografisk grundbog. Metoder, teorier, resultater*.
- Hauge, H. 1988. Begrebet Culture. Fra Coleridges kirke til Hillis Millers dekonstruktion. *Kulturbegrebets kulturhistorie*. (Red.) H. Hauge & H. Horstbøll. Kulturstudier 1.
- Hyenstrånd, Å. 1979a. *Ancient monuments and prehistoric society*. Riksantikvarieämbetet Dokumentationsbyråns Arbetshandlingar.
- Hyenstrånd, Å. 1979b. Det odelbara samhället. *Aktuell arkeologi. Rapport från en kurs på Riksantikvarieämbetet 1979*. (Red.) Å. Hyenstrånd. Riksantikvarieämbetet Dokumentationsbyråns Arbetshandlingar.
- Hyenstrånd, Å. 1982. *Fortida samhällsformer och arkeologiska forskningsprogram*. Riksantikvarieämbetet Dokumentationsbyråns Arbetshandlingar.
- Kontaktstencil, *Organ for nordiske arkæologistudenter* 1ff. 1970ff.
- Kroeber, A. L. & Kluckhohn, C. 1952. *Culture. A critical review of concepts and definitions*. Papers of the Peabody museum of American archaeology and ethnology, Harvard university vol. XLVII No 1.
- Löfving, C. 1986. *Befolkning, information och inflytande. Administrativa möjligheter öster om Skagerrak/Kategatt före medeltiden*. Licentiatavhandling i arkeologi, Göteborgs Universitet.
- Mann, M. 1986. *The sources of social power. I. A history of power from the beginning to A.D. 1760*.
- Martens, J. 1986. Fra jordfund til samfund. *Kontaktstencil* 28-29.
- Mayhew, L. H. 1968. *Society. International Encyclopedia of the Social Sciences* 14. (Ed.) D. L. Sills.

META NR 2 1997

- META, Medeltidsarkeologisk tidskrift 1979ff. 1979ff.
- Moberg, C.-A. & Olsson, U. 1973. *Ekonomisk historisk början. Försörjning och samhälle.*
- Møllgaard, J. 1992. Om kulturbegrebet. *Nord-Nytt, Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning* 45.
- NAA, Nordic Archaeological Abstract 1974ff. 1975ff. (forkortes NAA)
- Ordbog over Det danske Sprog 18. (Udg.) Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1939. (forkortes Ordbog)
- Ordbok över svenska språket 24. (Utg.) Svenska Akademien. 1965. (forkortes Ordbok)
- Parsons, T. 1966. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives.*
- Rasmussen, M. 1981. Arkæologi - et modsætningsfyldt fag. Videnskabelighed og samfundsmæssig position. *Kontaktstencil* 19.
- Rowlands, M. J. 1982. Processual Archaeology as Historical Social Science. *Theory and Explanation in Archaeology. The Southampton Conference, England, Dec. 14-16, 1980.* (Eds.) C. Renfrew & M. J. Rowlands & B. A. Segraves.
- Schia, E. 1976. Arkeologi - gjenstandsforskning eller samfunnsvitenskap? *Viking* 1975, årg. XXXIX.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Social Theory and Archaeology.*
- Stjernquist, B. 1971. *Archaeological Analysis of Prehistoric Society.* Scripta Minora 1971-1972: 1.
- Stjernquist, B. 1980. Arkeologi som samhällsvetenskap. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1979.* Arkeologi och samhälle.
- Østerberg, D. 1991. *Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung.*